

RECENZJE

DANIEL MATUSIAK*

Uniwersytet SWPS

DOI: 10.26485/PS/2017/66.3/6

Michał Wenzel, *Labour protest in Poland. Trade unions and employee interest articulation after socialism*, Frankfurt am Main: Peter Lang 2016, ss. 205.

Polskie protesty robotnicze doczekały się już wielu opracowań. W okresie przed 1989 rokiem związki zawodowe były opisywane dwojako. Z jednej strony jako instytucjonalne narzędzia aparatu władzy socjalistycznej, kiedy to klasa robotnicza miała pełnić kierowniczą – zgodnie z linią ideologiczną – rolę w państwie. Albo, z drugiej strony, jako przejawy istnienia tłumionego społeczeństwa obywatelskiego. Po 1989 roku związki zawodowe nadal stanowią wdzięczny obiekt badań w związku ze zmianą ich roli społecznej w regularnego interesariusza na wolnym rynku ekonomicznym. Praca Michała Wenzla jest bodaj jedyną pozycją opisującą polskie protesty robotnicze, w której uwzględnia się obie te perspektywy czasowe. Ale nie tylko ta kwestia zasługuje na wyeksponowanie. Niepoślednią część rozważań autor poświęca roli organizacji pracowniczych w trakcie samej tranzycji systemowej. Wydaje się to szczególnie uzasadnione w kontekście znaczącej zmiany roli społecznej, jaka w tym okresie była udziałem związków zawodowych.

W rozdziale I autor omawia kwestie teoretyczne i metodologiczne. Kluczowym elementem teoretycznego opisu protestów robotniczych w Polsce po II wojnie światowej jest system polityczny, w ramach którego działają podmioty społeczne, oraz jego zmiana. Pojęcia teoretyczne nabierają różnych znaczeń w odniesieniu do systemów komunistycznego i demokratycznego, a rola związków zawodowych zmieniła się znacząco w czasie transformacji. Z biernych realiza-

* Mgr, Interdyscyplinarne Studia Doktoranckie; e-mail: dmatusiak@st.swps.edu.pl

torów polityki partii/państwa przeobrażają się w masowe ruchy niezadowolenia społecznego, by w demokracji stać się jedną z wielu grup interesu. Jednocześnie autor podkreśla problemy metodologiczne związane z dotarciem do danych empirycznych opisujących protesty społeczne przed 1989 rokiem, które w dobie socjalizmu były ściśle kontrolowane przez aparat państwowy.

Rozdział II opisuje główne fale protestów i ich konsekwencje w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. W tym okresie Polską wstrząsały fale protestów społecznych, ze zwiększoną siłą swoje niezadowolenie demonstrowały różne grupy społeczne. Niepokoje pracownicze stały się realnym zagrożeniem dla władz w drugiej połowie lat 70. XX wieku. Wywierały one coraz większy wpływ na decyzje polityczne, a ich liderzy stawali się obiektami działań operacyjnych służb państwowych. Organizatorzy protestów pojawiali się również w poszczególnych zakładach pracy, wtedy przecież państwowych. Zmiany te miały swoje odbicie w okresie po transformacji. Umiejętności i kadry rozwinięte w późnym socjalizmie wykorzystywano do organizowania protestów również w nowym kontekście społeczno-ekonomicznym.

Rozdział III jest poświęcony zmianom w strukturze związków zawodowych w dobie transformacji systemowej. Reformy polityczne i ekonomiczne zmieniły społeczeństwo i jego instytucje. Zmiany te znacząco wpłynęły również na związki zawodowe. Członkostwo w związkach spadło, ale spadek ten wyglądał różnie w zależności od sektora gospodarki (w największym stopniu dotknął sektor usług). Aby ukazać te trendy, autor używa danych z sondaży CBOS przeprowadzonych w latach 1984–2012. Ponadto prezentuje dane dotyczące postaw opinii publicznej w stosunku do działań związków zawodowych, wykazując zwiększoną akceptację społeczną dla różnych form protestu i oczekiwania dotyczące kształtowania rzeczywistości społeczno-politycznej przez związki zawodowe.

W rozdziale IV przedstawiono maksymalnie szeroki obraz akcji protestacyjnych zorganizowanych w latach 1989–2011. Autor szczegółowo opisuje działania pracowników po zmianie systemowej w 1989. Stosuje przy tym jedną technikę analizy do opisu wszystkich zarejestrowanych protestów z tego okresu. Związki zawodowe okazały się najbardziej aktywnymi organizatorami tych wydarzeń przed, w czasie i po transformacji. Używały wielu metod, często działając we współpracy z innymi podmiotami społecznymi i instytucjonalnymi. Opis poszczególnych protestów uwzględnił charakterystykę społeczną uczestników, ich liczbę, żądania, cele i taktykę. Dodajmy, że transformacja nie wpłynęła znacząco na *modus operandi* związków zawodowych w zakresie organizowania demonstracji i strajków.

Rozdział V koncentruje się na porównaniu protestów w sektorach publicznym i prywatnym. Autor identyfikuje gałęzie przemysłu, w których związki są najbardziej aktywne w organizowaniu protestów, oraz proponuje typologię protestów. Związki zawodowe pozostają nadal silne w sektorze publicznym i tam właśnie koncentrują się ich działania. W sektorze prywatnym natomiast są znacznie słabsze, organizują mniej protestów i wydają się koncentrować na poziomie konkretnego przedsiębiorstwa.

Publiczne aktywności polskich związków zawodowych nie ograniczają się do postulatów ekonomicznych. Dynamika protestów o nieekonomicznym podłożu została opisana w rozdziale VI. Przywódcy związków, na różnych etapach naszej najnowszej historii, stawali się politykami, a nawet ustawodawcami. Poza tym dostrzec można również zinstytucjonalizowany wpływ związków zawodowych na partie polityczne, zarówno po prawej, jak i lewej stronie sceny politycznej. Zdarzało się więc, że związki zawodowe organizowały demonstracje czy strajki wspólnie z partiami politycznymi. Takie protesty miały i mają na celu artykulację żądań politycznych, którym czasami towarzyszą żądania ekonomiczne.

W rozdziale VII autor zamieszcza empiryczny test efektywności działalności protestacyjnej związków zawodowych w czasie transformacji. Stawia hipotezę, że związki miały istotny wpływ na reformy państwowe. Empiryczny pomiar efektu protestów na podejmujących decyzje jest wyjątkowo trudnym zadaniem. Związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy żądaniem związków zawodowych a decyzją władzy może nie być bezpośredni, poza tym od samego protestu do decyzji, na którą wpłynął, może upłynąć bardzo dużo czasu. Ponadto powiązanie to może nie być oczywiste i wyraźne: władze mogą wprowadzać lub zmieniać politykę pod wpływem związków zawodowych, jednocześnie temu zaprzeczając lub, wręcz przeciwnie, mogą tylko pozornie spełniać żądania protestujących. Z tych względów niezbędna jest każdorazowa głęboka analiza protestów. Autor porównuje mobilizację w dwóch okresach. Pierwszy to początkowa faza rządów Jerzego Buzka (listopad 1997–grudzień 1998). W tym okresie protesty w Polsce osiągnęły najwyższy zanotowany poziom. Rząd wprowadził znaczące reformy, które nie spodobały się wielu grupom interesów i wywołały kontrowersje. By zbadać żądania i odpowiedź władz, autor powiązał obie te sprawy. Drugim okresem są rządy Leszka Millera (listopad 2001–grudzień 2002), kiedy to reformy nie były wprowadzane.

W VIII rozdziale autor prezentuje perspektywę porównawczą. Pokazana została trajektoria mobilizacji społecznej w Polsce i na Węgrzech, w krajach o podobnej historii przemian – transformacja państwa socjalistycznego zainicjowana została przez konsensus pomiędzy elitami ancien régime'u i opozycji.

Początkowo, po wprowadzeniu nowego systemu, społeczeństwo polskie było dużo bardziej zmobilizowane niż węgierskie. Później te trendy uległy odwróceniu, gdyż protesty na Węgrzech wzrosły do poziomu o wiele wyższego niż ten zanotowany w Polsce. W jakimś stopniu przypisywać to można czynnikom ekonomicznym: stopniowa poprawa polskiej ekonomii obniżyła presję, podczas gdy trwający na Węgrzech kryzys wzmagał niezadowolenie społeczne. Poza czynnikiem ekonomicznym na takie tendencje wpływ miały i inne elementy zidentyfikowane w omawianej książce. Zdaniem autora kluczowy dla rozwoju podmiotów zbiorowych, zarówno w Polsce, jak i na Węgrzech, był skład elit podczas obrad okrągłego stołu. W Polsce dominacja robotniczych związków zawodowych w protestach może być tłumaczona ich rolą przed i po transformacji. Z kolei na Węgrzech elitę opozycyjną zdominowały ugrupowania polityczne formowane głównie przez podmioty klasy średniej. Węgierskie protesty były bardziej polityczne i względnie często prowadzone przez profesjonalistów.

Autor zachowuje neutralność w analizowaniu działań związków zawodowych. Nie ocenia wpływu związków na reformy ekonomiczne. Nie udziela też jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy działania związków przyczyniły się do zredukowania nierówności dochodów i napięcia instytucjonalnego, a więc czy wpłynęły na kierunek transformacji. Zdarzało się, o czym przypomina autor, że związki zawodowe stanowiły przeszkodę w skutecznym przeprowadzaniu transformacji, a niekiedy nawet przedsiębiorstwa zarządzane przez związki zawodowe upadały. Poszczególne protesty mogły zatem przynosić lepsze lub gorsze efekty, jednak ich ocena możliwa była dopiero po fakcie, w długoterminowej perspektywie. Ponadto ocena efektów wielu protestów może różnić się w zależności od przyjmowanej perspektywy: lokalnej – a więc konkretnego przedsiębiorstwa, czy globalnej – gospodarki kraju, a także ze względu na ukazanie punktu widzenia różnych obywateli dotkniętych strajkami – uczestników i organizatorów.

Autor nie ocenia poszczególnych metod i strategii protestu, jakiegokolwiek kategoryzowanie zakłóceń uznaje za problematyczne. Strajki, demonstracje, blokady dróg charakteryzowały się różnym nasileniem uciążliwości. Większość z nich była legalna i pokojowa, ale niektóre pociągały za sobą przemoc i przestępczość. Poziom akceptacji przemocy w akcjach związkowych mógł się zmienić w ostatnim dwudziestopięcioleciu, równoległe do generalnych zmian nastawienia społecznego. W okresie tranzytu związki zawodowe były traktowane w specjalny sposób ze względu na ich rolę w opozycji. Później ta ich uprzywilejowana pozycja uległa osłabieniu.

Publikację uzupełnia wyczerpujący aneks metodologiczny uzasadniający konieczność zastosowania różnych źródeł danych i technik w przypadku badań okresów przed i po 1989 r.

Labour Protest in Poland zasługuje na uwagę z kilku przyczyn. Po pierwsze, o czym już wspominałem, ze względu na porównanie polskich protestów robotniczych w szerokiej perspektywie czasowej, przed i po transformacji systemowej. Po drugie, ze względu na poświęcenie uwagi zmianom doświadczanym przez związki zawodowe w trakcie samej tranzykcji. Trzecim ważnym wymiarem prezentowanej analizy jest przyjęcie polsko-węgierskiej perspektywy porównawczej oraz umiejscowienie procesów zachodzących w Polsce na tle doświadczeń regionu. Bezapelacyjnym atutem pracy Michała Wenzla jest bogactwo empiryczne. Źródła danych pochodzą z lat 1984–2012 i same w sobie stanowią imponujący zbiór. Spójna analiza wymagała twórczego podejścia do różnorodnych technik i narzędzi pozyskiwania danych. Książka ta z pewnością stanie się ważnym punktem odniesienia dla wielu polskich badaczy społecznych, przede wszystkim zajmujących się związkami zawodowymi czy stosunkami pracy w Polsce.

Publikacja *Labour protest in Poland. Trade unions and employee interest articulation after socialism* została wydana przez wydawnictwo Peter Lang jako czwarty tom redagowanej przez Radosława Markowskiego serii *Warsaw Studies in Politics and Society*.